

Ágota

z Állampolgári Szolgálatok Történeti Levéltárában az „Erdélyi” fedőnevű ügynök M-31420/1-es dossziéjában őrzött 1965. április 22-ei jelentésében, vette Agócs István rendőr alezredes, ez olvasható: „Aznap volt kint sétálni az Ágota nevű nővel, de mire hazamentek, majd összeesett...”

A „célzott személy”, géniusz, aki testi összeomlottságában is nyugtalanította a hazai és a román diktatúrát: Tamási Áron. Rettenetes fájdalmai s elesettsége közepette már Ceaușescu hatalomra kerülésének pillanatában pontosan látta Erdély holnapját: „a mostani vezetés Dej halála után még erősebben magyarelles lesz” – olvasható a füles krónikában. Tamási ismerte az újkori diktátor múltját, amit „Erdélyi”-vel is közölt: „Dej utóda a kolozsvári írószövetségi gyűléseken magyarellesesen szólalt fel, közvetlenül részt vett a kolozsvári magyar egyetem megszüntetésében...” Nem idézzük tovább e tartalmas, Tamási virrasztó természetét oly szépen igazoló belügyes iratot, mert most a jelentésben említett Ágotáról szeretnék szólni, akit a spicli „egy nőnek” fumigált, Tamási Áron azonban „elragadó fiatal virágszál”-nak látta.

A jelentésszerű hónapban Ágota, vagyis Bokor Ágota 34. évét még nem töltötte be, Tamási Áron pedig 68. évéhez közelített. Az irodalomtörténet a *Vadrózsa ága* íródeákjaként említi őt, merthogy a faló kórral viaskodó író utolsó poétikusan szárnyaló töredékes munkáját már a kórházi ágyon mondta tollba 1966 tavaszán. Ágotát hat esztendővel később, 1972 októberében ismertem meg, amikor a farkaslaki Tamási-emlékmű avatásáról hazatérve, hangszalagon rögzítve Sütő András szép ünnepi beszédét, Tompa László bátorítására megkerestem. Különleges asszonyisága, határozottságában is érzékeny volta már akkor megérintett. Tamási Áronnál pontosabban őt jellemezni úgyse tudnám, így hát idézem az író naplóját: „Középtermetűnél magasabb. Alakja vékony és arányos. Járása könnyed, kezei finomak, lába keskeny és hosszú, de a lábbelire nagyon kényes. Nyaka hosszú, arca tojásdad, orra-szája inkább vékony, haja fekete, itt-ott fehér hajszálak vannak benne. Szeme nagy és fekete, tekintete változó, de leginkább puha.” Szeme szimmetriában „tojásdad” arca ismerősnek tűnt előttem, s idővel tisztázódott: anyai ágon közvetlen rokonságban van Csontváry-Kosztka Tivadarral; persze hogy az ismerős villanás Ágota rajzolatában is az a nagy festő Önarcképének szuggesztíóját sugározta.

Csaknem negyedszázados barátságunk hajnala előtt, már sokéves, bíróságra is menő harcok nyomán tisztázódott: végrendeletéhez híven Tamási Áron örökségének

Az írásokat a Magyar Katolikus Rádióban 2006. október 15-én, december 24-én és 2007. január 21-én Szélyes Imre olvasta fel. (Szerkesztő: Szabó Csilla.)

ő a letéteményese. A Farkaslakán élő kedves s ágas-bogas család s nadrágos és szoknyás acsarkodók valami hatalmas vagyon birtokosának képzelték őt. De azt csak bizalmas baráti emlékezőktől tudhatjuk, no meg a belügyéri jelentésekből értesülhetünk, hogy Tamási milyen napi gondok szorításában élt, s munkáinak lassacskán haladó kiadásáért járó honoráriumának javát már előlegben felvette és elköltötte. Ágota öröksége tehát hatalmas volt – erkölcsi értelemben. Ami Tamási Áron életművének, hagyatékának méltó gondozását és gyakran képviselését is jelentette. Ismeretségünk mélyülésével tapasztalhattam, milyen sokirányú diplomáciával, meggondoltsággal intézte férje ügyeit. De talán ismét az íróval jellemezhetem őt a legpontosabban: „A természetében szelíd. A szelídsége azonban nem a bárányné, hanem a madáré, aki figyel, és ha bántás fenyegeti, vág a csőrével. Egyébként is ez a szelídség csak látszik passzívnak, mert inkább keménységet és rejtett konokságot rejt.”

Konokságában is a hűséget láttam, amely Tamási Áron mindenkori szellemi, erkölcsi védelmét jelentette Ágota munkálkodásában. Napi nyolc órában a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárában dolgozott, s kora este Alkotás utcai lakásába hazatérve férjének hagyatékát rendezte. Az eredeti kiadások igényében javította az újabb, megjelenésre váró műveket, s bogozta a novellák szövegét, merthogy Tamási évtizedek hullámlázásában két-három címmel és megannyi szövegváltozatban adta közre írásait. Ágota mindig a hiteleset, az eredetit kereste. Darabokat is ebben a szigorban engedett előadásra. Sosem a jogdíj bővölete, hanem a mű hitele vezette döntéseiben. Tiltott le előadást azért, mert zenével akarta vizesíteni Tamási társadalmi szatírját.

Ha kedves emberek, Farkas Árpád, Sütő András, Sylvester Lajos, Tompa Miklós toppantak be Erdélyből, Ágota szeretete körében és otthoniasságában, pesti barátokkal bővítve a társaságot, mindig terített asztalhoz ülhattunk, s a bablevest kanalazva, Áron kedves borával, a pécsi cirfandlival koccintgatva éjfélig is váltogattuk sorsunkat. Amiben Ágota jobbára élesen figyelt, s csak akkor szólalt meg, ha erkölcsi vagy szellemi kérdésekben túlzottan lenge és engedékeny véleményt hangzott el. Mert ama Tamási által látott újabb pusztítási hadművelet ezernyi tényét latolgattuk az író fénykörében. A helytállás és a javítás reményét sosem feledve, amelyben Ágota változatos leleménnyel és szívóssággal munkálkodott kéziratok átjuttatásában és közlésében, s a jótékonyág annyira módosítottában folytonosan munkálkodva. S persze, ha Czine Mihály is közöttünk volt, a ház lakóira tekintettel, halkra hangoltan is, de Áron kedves dalaival búcsúztattuk a napot és az együttlét örömét.

Bejártam Ágotával a Duna-medencét. Fontosnak tekintette, hogy Sepsiszentgyörgytől Kassáig és Temesvártól Veszprémig Tamási darabjainak bemutatóit megtisztelje. Közről figyelhettem, milyen tapintatosan köszönte meg az előadást, még a gyöngécske produkciókat is. Tudta mindig, hogy mit ér egy-egy játék, de sosem fölényeskedett, s nem is bántott alkotókat. Tompa Miklós rendezéseivel persze elfogult volt, okkal, hiszen Áron szellemtestvérének tekintette. Ilyenképpen a sepsiszentgyörgyiek a *Csalóka szívárvány* 1973-as magyarországi vendégtájkán igazolták Tamási újkori színpadi erejét és hatalmát. Annyi *Énekes madár* között az volt neki a legkedvesebb, amelyikben Bakk Lukácsként Ferenczy István táncolva röptette, virágoztatta Tamási Áron szójátékait. S együtt örülhattünk a Nemzeti kamaraothonában, a Vár-

színházban, amikor 1994 őszén Ivánka Csaba oly időszerű poézissel támasztotta fel a *Tündöklő Jeromost*. S megrendülten szorgalmazta, hogy a halál szorításában küzdő rendező a következő év Tamási-díjazottja legyen. Mert Ágota évtizedeken át tartó szolid, lemondó életét közösségi akarat vezette: a szerzői tiszteletdíjakat egyesítve családi örökségével, évenként kiosztandó díjat alapított, amelyet a Bethlen-díj ünnepségén kapja az arra érdemes szellemi ember vagy közösség. Gondoskodó hagyatkozásának jeleként pedig az általa életre hívott kuratórium az író nevét viselő székelyudvarhelyi gimnázium egy-egy kiválóságának egyetemi tanulmányához ösztöndíjat folyósít. S neki köszönhető, hogy az elfáradt Tamási emlékmúzeum megújulhatott Farkaslakán. Ágota három évtizedes özvegysége látnoki voltában is igazolta az író: „konok” hűséggel építette Tamási Áron emlékét és életművét. S hogy magában milyen titokzatos szeméremmel őrizte férje ragaszkodását, arra csak Ágota halála után döbrentünk, amikor egy táskából előkerült az a verses-prózai napló, amelyben a fájdalmak szorításában is ragaszkodását vallja meg az ő „édes madarának”.

Fejünk fölött a heródesi fellegekkel, tűnődöm az adventi várakozásban: ugyan remélhetjük-e, hogy a betlehemi csillag leszállva az égből, fénybe borítja a „rongyos istállót”? Ahogyan a betlehemi hajnalról szóló poétikus kis jegyzetében Tamási írta volt, akkor is nehéz időben, 1945 karácsonyán. Ágotára gondolok: akinek hagyatékában a *Szülföldem* egy példányában Tamási rajzos bejegyzése is igazolja: 1965. december 24-én „Karácsony-ünnepi felesége” lett Áronnak. Erzsike, Magdó, Aliszka után így lett negyedik társa Ágota. A zsenge pásztorok egykori vezérének, aki a legénycsapattal jóhírjelentőként járta a farkaslaki portákat, életének utolsó karácsonyán is jelet küldött az Úr! Mert lám: az esztendővel az élet végzetes gondját „kisöpörte” a reménység, s a kölcsönös szeretetben megszületett az isteni szövetség. Elindultak „ketten a világló éjszakában”, de röpké hónapokra szabott páros útjuk nem szakad meg Tamási Áron halálával. Ágota harminc éven át hűségesen munkálkodott, s virrasztott az életmű felett, s amikor mindent elrendezett, 1996 nyarán, úgy érezte kifogyott feladataiból, nem küzdött betegségének végzetes jelei ellen. Tíz esztendeje éppen, hogy csöndben távozott. Szemérmes tapintatában erő s a Tamási jelezte konokság feszült: nagy készülődésében csak barátnöje, Aranka s egészségének mindenkori gondoskodója, nagyszerű doktor, Ildikó tarthatott vele. El sem búcsúzhattam tőle, mert elesettségekben nem akart mutatkozni a világ előtt.

„Fátyolos az égi mennyezet”, kártevő varjak lepték el a világot.

Mégis, a betlehemi éjszakában Ágota tüzes tekintete fénylik előttem; s az angyali sereg az állhatatos szeretet himnuszát éneкли.

Tót-ég

„Mátra alján / Falu szélen / Lakott az én öreg néném / Dolgos, derék / Tőle tudom ezt a mesét. / Őzgidácska / sete-suta...” Rákosi pajtás országának gyermekei! Ugyan, ki ne emlékezne Fazekas Anna és Róna Emy halhatatlan émelyes képes mese-

könyvére? Sajogom ma is: Weöres Sándor varázslatos *Bóbitája* helyett a bekötözött őzike sorsáról szóló klapanciákat tanultam, s olykor mondikáltam a család, máskor a vendégek szórakoztatására. Noha szerettem sorsából s a világ jeleiből sejdítettem akkor is, hogy a gidánál nagyobb botlott az ország, mert a kidőlt fa nekünk a bolsevizmust jelentette. 1956 forradalma egy mámorító pillanatra a gyógyulás reményét ígerte, de a szovjet tankokkal holnapunk elé Kádár egy erdőt döntött keresztbe. S a pokoli önámítás az volt, hogy képzett betegként már egyre ügyesebben s természetességgel szokogattuk az ugránozást.

De én most egy későbbi Mátra-beli meséről szeretnék regélni. Örkény István a szerzője, aki az 1964-es esztendőben filmgyári igényre *Pókék*, majd *Lángoló Víz*, aztán *Csönd legyen!* címmel forgatókönyvet írt, ám az írás groteszk hangoltságát a politikai döntnökök fel nem foghatták, vagy nagyon is értették, s 1964 novemberében a szerzővel felbontották a szerződést. Témáját aztán Örkény István megírta kisregényben, amely *Tóték* címmel a *Kortárs* 1966. augusztusi számában megjelent, s a Thália Színház azonmód szerződést kötött a drámaavázatra. Az év őszén Örkény el is készült a darabbal, s 1967 telén Kazimír Károly rendezésében, parádés előadásban a mű színpadra került. A szerzőtől tudjuk: a bukástól rettegetek még a főpróbák idején is, de robant az előadás: Molnár Ferenc művei óta magyar darab ilyen sikert és világiarást nem ért meg. Tucatnyi előadást változatos elgondolásban, és színvonalon magam is láttam a leningrádiak Tovsztogonov víziójától a bukaresti Nottara bemutatóján át algériai amatőrök előadásáig, s négy évtizedes tanúskodásom: Örkény István darabját az idő nem rozsdásítja. Ellenkezőleg, mint haladunk az időben, egyre kevésbé a múlt, sokkal inkább a megélt és jelen idejű rettenet nyílik meg előttünk és bennünk. Mert az a téboly, amit a frontról érkező őrnagy lobbant a Mátra-beli falucskában, s főképp Tót Lajos tűzoltó családjában, az jóval démonikusabb, mint egy „Horthy-fasizmus”-nak mondott világ példázatos mesejátéka. Főként a „baráti értelmezők, szovjet és román előadások szerették ellenünk hangolni Örkény játékát. Noha a szerző többször és nyomtatékosan elmondta: fasiszta nemzet mivoltunk, a kollektív bűnösség vádja nem igaz és tarthatatlan. A bemutató táján okoskodtak arról is, hogy a Rákosi idők félelmeit sűrítette Örkény remekműve, de a további történelmi és politikai asszociációkat jobb idők reményében, magánhasználatra és dunsztosba zárva spájzoltuk. Mert a szovjetek már ennél is bennebb tanyáztak.

Kezdenénk, de inkább folytatnánk ott, ahol Örkény István *Tóték* példázatának újkori ihletét merítette: az 1956-os forradalom napjaiban. Ma már tudjuk, hogy amikor október 30-án 15 óra 5 perckor Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kádár János nyilatkozata, majd a Kossuth és a Petőfi Rádióban a *Szózat* és a *Himnusz* hangjai után a Rádió Forradalmi Bizottságának történelmi erejű nyilatkozata következett. Az elhíresült beismerést, miszerint „A rádió hosszú ideig a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon...”, Örkény István írta. S ebben a vallomásban a világháborúban munkaszolgálatot és szovjet lágert szenvedett író újabb történelmi tapasztalatok nyomán XX. századi drámai kérdést pendített meg: a parancs nyomán a hazugság kényszerét. A zsarnokságban egy intézmény elvtelenül cselédkedhetik a hatalom-

nak, de kérdés, hogy az ember meddig tűrheti kiszolgáltatott, megalázó voltát? Mario például lelövi a varázslót. Megjegyezzük: Thomas Mann tiltakozott novellája politikai időszerűsítése ellen. Illyés Gyula *Kegyence*, a császárral való kudarcos engedékenysége nyomán, méltóságában összeroppanva méregcseppel menekül ki a földi világból. De visszatekintve a hazai századokra érdemes emlékezni első tragédiánkra, Bornemisza Péter *Magyar Elektrájára*; a darab zárómondatában a Messter tudatja: majd vigyáz Oresztészre, hogy jó király legyen.

Örkény István drámája a romlottság uralmát, vagyis a zsarnokság rontó démoniságát mutatja meg. Az őrnagy szabadságolva a háború poklából, a Mátra-beli falucskába pihenni érkezik. Tót Lajos, a helybeli tűzoltó és családja felfokozott gondoskodással fogadja a vendéget, mert Gyula fiuknak ő a parancsnoka, így jó sorsa, az élete is múlik az őrnagyon. Békében és nyugalomban él a falu és a Tót család, s ebbe az idillben a katonatiszt gránátorejű robbanással csapódik. És felfordul az élet, mert lázas cselekvési mániájában az őrnagy átveszi az uralmat Tóték fölött. Akik a gyerek életét féltve, folytonos dobozoláskényszerben élnek. Merthogy a katona kedélyes unaloműző játéka egyre inkább szenvedéllyé fokozódik. Se éjjelük, se nappaluk, az őrnagy démonikusan rátelepszik Tóték életére. Illyés Gyula írja az *Egy mondat a zsarnokságról* című versében: „ő les, hiába futnál / fogoly vagy s egyben foglár / dohányod zamatába, / ruháid anyagába, / beivódik, evődik / velődig; / eszmélnél, de eszme / csak övé jut eszedbe”.

Ez pontos kórisme. A pszichopata pedig népboldogítónak képzei magát. Mániákusan hirdeti, hogy reformálja Tóték életét. Mint az együgyű elvarázsoltak, Ágika a nap bármely szakában, hajnalban is lelkesen szavaz az őrnagy mániájára, Mariska pedig családösszetartó hatalmát fia érdekében gyakorolja. Tót ernyed, s egyre nehezebben tűri a diktátumot. Jótekonysági dobozok gyártásában amúgy sem szokott működni, éjszaka pedig a margóvágó helyett alváskényszer gyöttri.

Dermesztő valóságában azért is kortársunk Örkény István őrnagya, mert nem látzatmunkát követel, hanem szívbeli áldozatot. „Őszinteséget”! És örömet is a kollektív lázban! Mert csak akkor hajlandó a mámorító munkára, ha érzékelheti a család, alattvalóinak önfeledt és mosolyos hajlandóságát. Ami az agyából szikrázik, az feltétlenül megvalósítandó! Ha akadály mutatkozik, semmiség; a körülményeket kell megváltoztatni. Minden áron! S ha beteljesül? A mű MÁMORA szállja meg. Édeni próféciájában, a közösségi boldogulást, a nagy és magasztos összefogást hirdeti. S az is a mániákus vezér természete, hogy a jelent nem érzékeli, mert empátiafogyatékos. Egyezsége tehát képtelen, mert megváltó tudatában a paradicsomi HOLNAP-ot vizionálja. Prédikálási kényszer is gyöttri, azért is győzköd annyit. Az „egyeztetés” pedig neki kinyilatkoztatás, ha bevégezte, tovarohan. Rémlátomásaiból pedig nem józanítható ki. Tébolyos akaratosága lassan tüzet lobbant. A Tót-családban is. Pazar Örkény leleménye, hogy a tűzoltócsalád épp a maga házában ébreszti életre a lángot. Gyújtogató természetével Illyés Gyula remekműű versében is él a zsarnokság: „néznél, de csak azt látod, / mit ő eléd varázsolt, / s már körbe lángol / erdőtűz gyufaszázból”. De, hogy az álcslekvési mámorban áldozatai vele tartsanak, folytonosan hitegetni is kell. Tóték körében például Gyula sorsával. Hogy a fiú majd irodai munkára kerül, s ket-

tőzött őrségben életét veszély nem fenyegeti. A megfelelni akarás így persze hogy fokozódik, s az önös érdekből Tóték tettettett őszintesége csak súlyosbítja hazugságuk súlyát.

De hol s miként szakítható a zsarnokság lánc? Örkény István *Fobász Budapestért* című, 1956. november 2-án, az *Igazságban* megjelent poétikus egypercesében már a válasz magja lappang. A hősiesség, a „hűség, önfeláldozás, nemzeti becsület” ember voltunk olyan vezető eszméi, amelyeket önmegtartásunk igényében fel nem adhatunk. Az eszelős fejünkre gyújtotta a házat, az országot és a világot, a tűzoltó dolga pedig az, hogy eloltsa. Örkény bravúros írói fordulata, hogy a félnótás postás eltünteti a gyászhires táviratot, s ezzel az író azt is tudatja velünk, nézőkkel, hogy hiábavaló az alkalmazkodási igyekezet. Nincs kiért s nincs miért tovább túrni; a sziszifuszi küzdelem bevégeztetett. Ám a hősi vállalás sosem fölösleges, mert Tóték ugyan nem értesültek Gyula haláláról, de Örkény példázattá emeli darabját: a visszatérő őrnagyot a tűzoltó feldarabolja. Nem tandrámai fordulattal, mert nem a bosszú vezeti, hanem Tót a tűróképesességét robbantva emeli fel a kézi bárdot. Mindenkori üzenettel, miszerint a zsarnoknak sosem lehet mentelmi joga egy békés emberi közösségben. De amíg működik, a jog intézményei is őt szenvedik. Mert minden intézmény is szem a HAZUGSÁGLÁNCBAN.

Negyven esztendővel ezelőtt, 1967 februárjában került színpadra Örkény István darabja, amelynek megrendítő ereje ma is bennem él. Pontosabban nem jellemezhetem Latinovits Zoltán őrnagyát, mint ahogy Örkény István írta: a RONTAS áradt belőle. Tóték, Nagy Attila, Dajka Margit, Hacser Józsa által megélt békés hétköznapiságba egy olyan sátáni alak költözött, aki nemcsak a családot, hanem a világot képes démonkörébe vonni. Latinovits felette lebegett a Mátra-beli családi mesének, ezért nem a kiszolgáltatottság tragikomédiáját láthattuk a Thália színpadán, hanem annál veszedelmesebbet: az emberi holnapunkat is megsemmisítő, erkölcsi érzékében fogyatékos rémkirályt.

Aki az idő feslett demokratikus színjátékában akár miniszterelnök is lehet.

Ilyenképpen a margóvágó is felcserélhető emberségesebb megoldásra.

Ami égett, az lassan hamvad is, s a felszálló pernyefelhőben pedig az ég lassan derülni kezd....

Dózsa éve

Kósa Ferencnek, az Ítélet rendezőjének

Apró Antal elvtársat érdekelte a színház. Aligha léleképítő céllal, sokkal inkább azért, hogy lássa, mi történik, s főképpen mi hangzik el a Nemzeti Színházban Illyés Gyula drámájában, a *Dózsa György* előadásán. Annyira azért nem volt

ajzott, hogy megtisztelje az 1956. január 20-ai bemutatót, de március 25-én este ott ült a díszpáholyban. Az idő sürgette, ha már a valóság moszkvai mása Hruscsov beszédével bolsevik drámaiságban változott. Felfordult pontosabban. Tehát Apró elvtárs, a minisztertanács elnökhelyettese tájékozódni óhajtott. Hogy pártja, a forradalmiság letéteményese mint értelmezheti egyik nagy örökségét, Dózsa forradalmát megelevenítve. De tán érdekelték őt a nézőtéri rezzenetek is; a dolgozó nép mint reagálja a színpad eseményeit?

Bizonyos, hogy Apró elvtárs nem ismerte Jókai Mór, Hevesi Sándor vagy Sárközi György Dózsa-drámáját. És az feltételezhető, hogy nem olvasta Juhász Ferenc *Tétkozló ország* című megrendítő eposzát, amely mellékelve korabeli metszetekkel, a temesi bánóság térképével, a minap elhunyt Domokos Mátyás gondos szerkesztésében a Szépirodalmi Kiadó jelentetett meg 1954-ben. „Mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség” – üzent a költő hatalmas versének záró sorában. Jelenkori szenvedéllyel szóló Juhász Ferenc gondolata, hiszen az 1953-as politikai fordulattal a szellemi magyarság szívós szabadságküzdelle is elkezdődött.

Illyés Gyulában is ez időtt érlelődött Dózsa színpadi alakja. Mert versben már korábban is idézte a parasztvezért. Drámájának első felvonását a *Csillag* című irodalmi folyóirat 1954-ben közölte, s mint a *Színház és Mozi* című lap egyik novemberi számában a költő elmondta: a publikáció már kényszerítő erőt jelentett a folytatáshoz. Főképpen azzal, hogy korábbi darabjainak, az *Ozorai példa* és a *Fáklyaláng* gondozója, Benedek András dramaturg és Gellért Endre rendező „kedves segítséggel” szorgalmazta a mű íródását. Már az előadás szándékát jelezte az is, hogy az 1955. január 17-ei társulati ülésen, tíz nappal az anatómia alól feloldott *Az ember tragédiája* bemutatóját követően, Major Tamás bejelentette a társulati ülésen: január 20-án „szeretnénk elkezdeni” a *Dózsa György* előkészületeit. Ám ha a Nemzeti előadásrendjére tekintünk, kitűnik: Madách művét nem követte Illyés darabja, mert április 2-án Sándor Kálmán *A senki városa* című munkája került színpadra.

Fordult az idő ugyanis; Rákosi Mátyás és klánja újra erőre kapva átvette a hatalmat, ami a Nemzeti Színház életére is hatott. A feladvány úgy szólt: valamiképp a párttusakodáshoz kéne igazodni! Amelynek jeleként 1955. április 19-én a színház társulatának pártgyűlésén Major Tamás, a virtuóz igazodó az ideológiai harcosságot és az elvi viták hiányát említve közölte: „Felmerült ezekben a vitákban Illyés Gyula neve is, és erről beszélnünk kell. Felmerült mint bizonyos szempontból József Attila világnézeti ellenfelének a neve. Megszólalnak a hangok, hogy erről nem szabad beszélni. Kell beszélni, mert az itt felmerülő kérdések, az ideológiai elhajlások visszanyúlnak a régi időkre...” Major Madách nyelvén és Illyés Molière-fordításán is pallérozott művész, a pártzsargon labirintusában sanda érvvel támadta színházának szerzőjét. Igaz, beszédeben azt is remélte, hogy a következő évadban a *Dózsa* színpadra kerülhet. Itt csak megjegyezzük: Illyés Gyula és József Attila emberi és művészi értékeinek kijátszására Major célzása ekkor még csak fuvolázó hang, de Aczél György politikájában a hatvanas évek elején már oly annyira koncepcióvá erősödött, hogy Illyés-gyalázó darab is született *Tiszta szívvel* címmel. Amelynek szerzője ma a Szépkorúak Társaságának elnökeként magasztosul a halhatatlanságba.

Semmi kétség; Major óhajtotta a *Dózsa* bemutatóját. Az új évad tervét ismeretve Darvas József miniszternek írott levelében 1955. szeptember 17-én közölte: „Be kívánjuk mutatni Illyés Gyula kultúrpolitikailag is nagyjelentőségű történelmi drámáját”, s jelezte: az átlagosnál nagyobb anyagi terheket jelent a *Dózsa* díszlet- és jelmezköltsége. De akkor már a felső vezetés véleménye szerint, mint Kende István Rákosinak a Nemzetről írott feljegyzésében (1955. május 12.) olvasható, Major a „párt- és államellenes légkör” fő felelőse, Bessenyei pedig „a cinizmus egyik fő terjesztője”, Gellért Endre ugyan nagy tehetség, de nem ütközik Majorral, s „mindig visszavonul”. Sok író és művész kiválóság mellett mindhárman aláírták a Központi Vezetésnek a művészi szabadság igényét követelő levelet 1955 őszén. Igaz, vissza is vonták, de már az is az idő jele, hogy a rákosista vezetésnek nem volt ereje büntetni a színháziakat, így Gellért Endre vezetésével elkezdhették a felkészülést az Illyés-bemutatóra. S az 1956-os esztendő januárja meghozta Dózsa Györgyöt a Nemzeti Színházba, és a tiltakozás és a lázadás felerősödő szellemét a nemzet életébe is.

A március 25-ei Dózsa előadás szünetében Apró Antal elvtárs találkozott a színház vezetőivel. A darab gyűjtő erejű gondolatairól aligha elmélkedtek. Vélhetően Apró elvtárs a józsefhegyi szomszédságában lakó szerzőt se igen kereste meg, hogy elmondja észrevételeit. De a minisztertanács elnökhelyettesének politikai életét ismerve, az már valószínűbb, hogy pártjának felső vezetésével, továbbá az akkori budapesti szovjet nagykövettel, a későbbi pártfőtítkárral, Jurij Andropovval közölte eszmei nyugtalanságait. Okkal tehette, mert a nézőtérben felmelegedtek a szívek, amikor Bessenyei Ferenc harcba szólította népét: „...föl-föl magyarok, föl egy új reményre! / Egyszerre két szabadságot nyerünk: / A múltunkért, a jövőnkért – gyerünk!”

Apró elvtársék azért társalogtak a *Dózsa György* előadásának szünetében; például a színház „problémáiról”. Gondoskodó természetét sugallhatta Apró elvtárs, segítséget is ígérhetett, mert három nappal később, március 28-án a színház főtítkára azt a feljegyzést postázta neki, amit március 5-én Major Tamás a miniszterhelyettesnek írt. A levél az előirányzatok, a gazdasági diktátumok és a színház mindennapi élete közötti ellentmondások tényeit sorolta: *Az ember tragédiája* statisztériájának fellépti díjára összesen 879 forint az előirányzat, ám a valóságban esténként 1550 forintot fizetnek ki. Figyelemreméltó, hogy a beadvány az államosítás előtti évekre is hivatkozott: akkor még a színész túlmunkáját megfizették! Bessenyei Ferenc öt hatalmas szerepet is alakít a repertoárban, köztük Dózsa Györgyöt, naponta tizenegy órát dolgozott, s a fizetése havi 4400 forint, érvelt az igazgató, miközben Honthy Hanna az operettkben 5980-at keresett. Azt elfelejtette persze Major Tamás, hogy három hónappal korábban Honthy Hannának a szovjet pártvezetés tapsolt a Szovjetunióban. Hozzá: az Operettszínház vendéjátékát módosítani kellett; a társulat visszatért Leningrádból Moszkvába, hogy Hruscsov elvtárs is megtekinthesse a *Csárdáskirálynőt*. Összevetésében azt is tudatta Major Tamás feljegyzése, hogy az Operaházban 1956 tavaszán például Székely Mihály fizetése tizenhatezer forint. Ehhez pedig a kései krónikás adatol: az aczéli idők robotolási kényszerének szégyenletes eredményeként, harmincöt évvel később, 1991-ben Bessenyei Ferenc nyugdíja 20 ezer forint volt.

Milyen volt a Dózsa György előadása? Illyés is felismerte gyöngeségeit, vélhetően az 1971-es szegedi Dóm téri előadás tanulságai nyomán is, hiszen új változatként megírta a *Testvéreket* (1973). A Dózsa hangfelvétele megmaradt, amelyről fölényeskedően vélekedett a rendező Gellért Endre életrajzírója, aki évtizedeken át a *Népszabadság* munkatársaként és a színházi élet erkölcsfogyatékos Cipollájaként üzemelt. Nézőpontja már abban is hamis és színháziatlan, hogy a kor atmoszférájából kiemeli az előadást. Sunyi persze Cipolla lovagunk, mert szava sincs arról, hogy az 1956-os esztendő fűtött közéletének estéin játszották a darabot. Operai hatások? Igen. A hatalmas díszletépítmény között romantikus jelenetek váltották egymást? Bizonyára. De kit érdekelt akkor? Cipolla csak a lényegyet hallgatta el: zsarnokságban élünk, s a *Szabad Nép*, a *Népszava* vagy a Kossuth Rádió hazugság-gyára helyett a Nemzeti Színházban Dózsa György tudatta az Igazságot, és mozgósított és gyújtotta a lelkeket! Az élet és a színház együtt lélegzett azokon az estéken, amikor Bessenyei Ferenc ezer embernek hirdette: „Az Igazság... az cselekszik, előre megy, a harcot keresi.” S az Igazság napról napra előrement 1956-ban. Több mint negyven esztendő múltán is, beszélgetésünkben meleg és szenvedélyes vallomásban idézte fel Bessenyei Ferenc, amikor Illyés Gyulának jövendőlte a Dózsa-előadás hatását: „Gyula, forradalom lesz! ... Igen, értsd meg, nincs más értelme, csak ez.... Forradalmat csinálók! Azzal a szenvedéllyel, ami az én fantáziámban van, és azokkal a gondolatokkal, amik a te agyadban élnek!”...

...Ötven év múltán megsárgul műsorlapot böngészek; a Nemzeti Színház őszi játérendjét mutatja, miszerint az öreg Blaha Lujza téri épület 1956. október 22-én este is a *Dózsa György* szavait és sorsát visszhangozta. Másnap délután a Bem szobor előtt Bessenyei Ferenc egy jobb kort jövendőlt Vörösmartyval, majd a Katona József Színházba igyekezett, hogy Dózsa György szenvedélyét is éltetve Galilei sorsában mondhasa: „...szívesen vennék egy látcsövet, amellyel olyan századba látni, ahol az igazság meglátásával végetér a tudós dolga, s az igazságnak, hogy élhessen, nem kell hazudnia.”

Immár egy új évezredben Galilei-Bessenyei álmodta távcső mögül eltérül a tekintetem: s az az mód oda immár a színház és a történelem igazságának varázslata...: rémes maszkabál tűnik fel! Apró Antal unokájának Zápolya-párja Dózsának maszkírozva járja a piacokat, a főtereket, és illyési szavakkal, ám egy ripacs nemzethasogató tirádájával ámítja és szervezi a nagyérdeműt: „Az Igazság... az cselekszik, előre megy, a harcot keresi.” Az új ceglédi lázbeszéd pedig imígyen szól: a hazugság az igazság!

Alvezéreivel pedig Holnapunkat ülteti izzó trónra. ❖